

6.

Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου

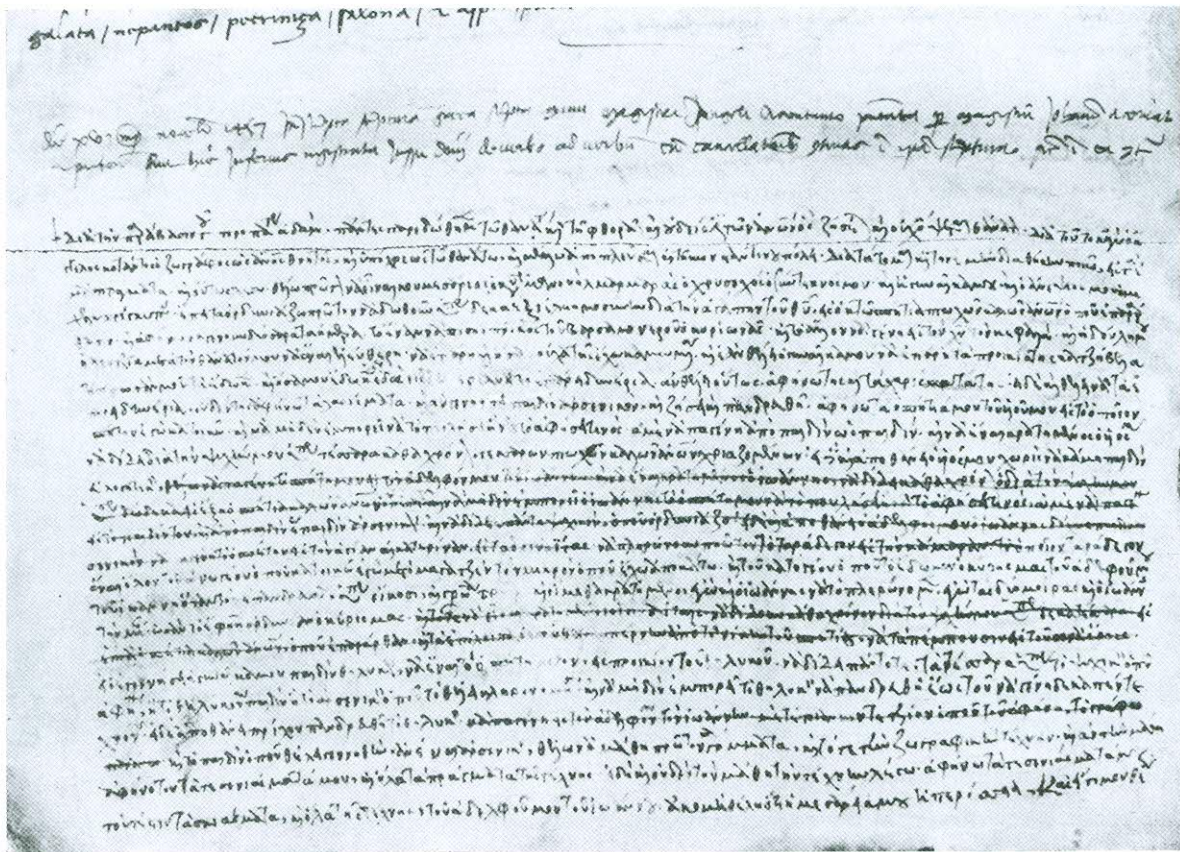
ΜΑΡΙΑ ΚΑΖΑΝΑΚΗ-ΛΑΠΠΑ

Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (εικ. 18–19), ένα ιδιαίτερα σημαντικό και ενδιαφέρον κείμενο, συντάχθηκε ιδιοχείρως από τον ζωγράφο στον Χάνδακα την άνοιξη του 1436, με αφορμή, όπως ο ίδιος αναφέρει, ένα ταξίδι που ετοίμαζε στην Κωνσταντινούπολη (Παράρτημα Ι). Αντίγραφο της διαθήκης εντόπισε το 1961 ο Μανούσος Μανούσακας στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, στη σειρά *Duca di Candia, Atti Antichi*, και δημοσίευσε τον επόμενο χρόνο.¹ Το 1981 η Μαρία Βασιλάκη, με επιχειρήματα βασισμένα στις πληροφορίες της διαθήκης, πρότεινε την ταύτιση του Αγγέλου Ακοτάντου με τον Άγγελο, τον ζωγράφο που υπογράφει με το μικρό του όνομα (*ΧΕΙΡ ΑΓΓΕΛΟΥ*) μια σειρά κρητικών εικόνων εξαιρετικής τέχνης. Έως τότε ο Άγγελος, με βάση μια ανεπιβεβαίωτη πληροφορία, εθεωρείτο ζωγράφος του τέλους του 16^{ου} και των αρχών του 17^{ου} αι., παρότι η στυλιστική ανάλυση των έργων του δεν συμφωνούσε με τη χρονολόγηση αυτή.² Την υπόθεση ότι οι εικόνες με την υπογραφή *ΧΕΙΡ ΑΓΓΕΛΟΥ* πρέπει να είναι έργα του Αγγέλου Ακοτάντου είχε διατυπώσει το 1977 και ο πατήρ Mario Cattapan, ευχόμενος να προχωρήσει η έρευνα για το θέμα αυτό.³ Η πειστική ταύτιση του Αγγέλου Ακοτάντου, συντάκτη της διαθήκης, με τον ζωγράφο των εικόνων επέτρεψε τη βέβαιη χρονολόγηση του έργου του Αγγέλου και τη βαθύτερη κατανόηση της ζωγραφικής του 15^{ου} αι. στην Κρήτη.⁴ Μας έδωσε επίσης τη δυνατότητα να σχηματίσουμε μια καθαρότερη εικόνα για την προσωπικότητα, τη νοοτροπία και την κοινωνική θέση του μεγάλου ζωγράφου.

Οι διαθήκες είναι κείμενα σύνθετα που κινούνται ανάμεσα στην προσωπική έκφραση και τη συμμόρφωση

σε επιβεβλημένους κανόνες, και αποτυπώνουν μία μοναδική εμπειρία: τη στιγμή που ο άνθρωπος, πιεσμένος συνήθως από μια εξωτερική αιτία, μια αρρώστια, ένα ταξίδι ή κάποιο άλλο σημαντικό γεγονός, βρίσκεται άμεσα αντιμέτωπος με την προοπτική του θανάτου του. Την κρίσιμη αυτή στιγμή καθιερωμένες φόρμουλες του προσφέρουν το πλαίσιο για να διατυπώσει τις θελήσεις του, να μοιράσει τα αγαθά του και να φροντίσει για τη σωτηρία της ψυχής του. Η συνήθεια της σύνταξης διαθήκης αναβίωσε τον 11^ο-12^ο αι. και γνώρισε μεγάλη διάδοση στο Βυζάντιο και τη Δύση.⁵ Στη βενετοκρατούμενη Κρήτη οι διαθήκες συντάσσονταν συνήθως από νοταρίους σύμφωνα με ένα καθιερωμένο τυπικό και δημοσιεύονταν αμέσως μετά τον θάνατο του διαθέτη. Σπανιότερα, κυρίως άνθρωποι κάποιας καλλιέργειας έγραφαν ιδιόχειρες μυστικές διαθήκες, τις οποίες στη συνέχεια έδιναν προς καταχώριση στα βιβλία των δημοσίων νοταρίων, για να αποκτήσουν εγκυρότητα.⁶

Τη διαδικασία της επικύρωσης ακολούθησε και ο Άγγελος Ακοτάντος. Αφού ολοκλήρωσε το χειρόγραφο του, το παρουσίασε στις 26 Απριλίου 1436 στον νοτάριο του Χάνδακα Γεώργιο Βατάτζη, στον οποίο δήλωσε, παρουσία τριών μαρτύρων, ότι πρόκειται για τη διαθήκη του και τον παρακάλεσε μετά τον θάνατό του να της δώσει επίσημη μορφή.⁷ Είναι πιθανό ότι ο ζωγράφος παρουσίασε στον νοτάριο δύο αντίγραφα για επικύρωση, από τα οποία το ένα παρέμεινε στα χέρια του. Το χειρόγραφο αυτό το 1457, 21 χρόνια αργότερα, όταν ο Άγγελος δεν βρισκόταν πια στη ζωή και είχαν προκύψει διαφωνίες στην οικογένεια, παρουσιάστηκε στη δουκική καγκελαρία του Χάνδακα από τον αδελφό του Ιωάννη,

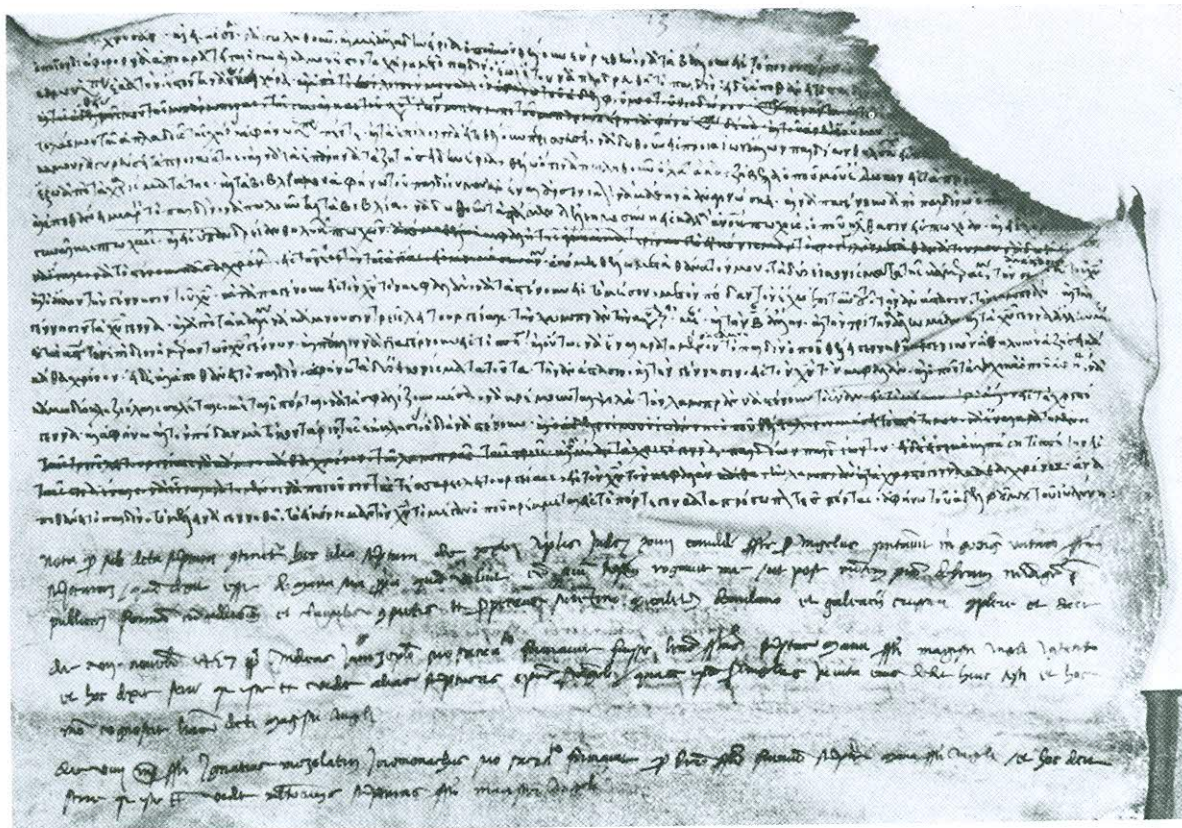
α, Κρατικά Αρχεία-
του Χάνδακα, b. 11.
tichi 2 b. 25bis (1443-
πετρ. 6. Η αρχή της
κς του Αγγέλου
του.

προκειμένου να επικυρωθεί και να δημοσιευτεί, για να αποκτήσει ισχύ διαθήκης. Το κείμενο καταχωρίστηκε στις 16 Νοεμβρίου 1457 στα Atti Antichi, τα επίσημα βιβλία των πράξεων του Δούκα της Κρήτης, αντιγραμμένο πιστά, όπως σημειώνεται στην αρχή, αφού προηγουμένως δύο κληρικοί επιβεβαίωσαν ενόρκως τη γνησιότητα της γραφής του Αγγέλου.⁸

Η διαθήκη είναι γραμμένη σε γλώσσα μεικτή, με αρχαϊσμούς, παράλληλη χρήση εκφράσεων της ομιλουμένης και της εκκλησιαστικής γλώσσας και ιταλικές λέξεις. Τα νοήματα διατυπώνονται με ευχέρεια και ακρίβεια, και η ορθογραφία είναι σε γενικές γραμμές σωστή – και όχι σταθερή –, προφανώς όπως στο πρωτότυπο που είχε μπροστά του ο υπάλληλος της δουκικής γραμματείας. Η δομή του κειμένου ακολουθεί ένα καθιερωμένο σχήμα στη σύνταξη των διαθηκών. Αποτελείται από το προοίμιο, ένα δεύτερο μέρος που περιλαμβάνει τον ορισμό των επιτρόπων, των ελεημο-

συνών και των μνημοσύνων, και ένα τρίτο που αφορά τη διάθεση της περιουσίας. Στο προοίμιο ο ζωγράφος χρησιμοποιεί τον κοινό τόπο της αναφοράς στον θάνατο ως ποιή που επιβλήθηκε στον άνθρωπο για το προπατορικό αμάρτημα και αναφέρει τον λόγο σύνταξης της διαθήκης. Στη συνέχεια ορίζει επιτρόπους και εκτελεστές της διαθήκης του τον Μανουήλ Μαρμαρά, χρυσοκόο και κουμπάρο του, τη γυναίκα του και τον ανιψιό του Μιχαήλ Πρίγκυπα. Ορίζει επίσης να δοθούν 16 υπέρπυρα σε οκτώ σπίτια καλών ανθρώπων που ξέπεσαν και να ψαλούν δύο μνημόσυνα στις 40 ημέρες από τον θάνατό του, το ένα στη Μονή Βαρσαμονέρου από τον ηγούμενο Ιωνά και το άλλο στην εκκλησία του Χριστού Κεφαλά. Μία ακόμη πράξη ευσπλαχνίας αφορά την απελευθέρωση της υπηρέτριάς του Λουτζίας, στην οποία θα δοθούν και *δσα ρούχα τής έχω καμωμένα*.⁹

Τη διανομή των αγαθών του αρχίζει με την επιστροφή

Εικ. 19.
Βενετία, Κρατικά Αρχεία
τέλος της διαθήκης του
Αγγέλου Ακοτάντου.

της προίκας στη γυναίκα του, στην οποία δίνει τη δυνατότητα να επιλέξει ανάμεσα στην επιστροφή των αντικειμένων ή της αξίας τους σε μετρητά.¹⁰ Ωστόσο, αυτό που τον απασχολεί είναι το ότι η γυναίκα του περιμένει το πρώτο τους παιδί καιιώθει ότι πρέπει να εξασφαλίσει το μέλλον του. Το κύριο περιουσιακό του στοιχείο είναι το ανώγειο του πατρικού του σπιτιού μέσα στην πόλη, στο οποίο κατοικεί, και το μικρό εργαστήριο, τὸν μαγατζῆν τὸν μικρόν, στο υπόγειο· το υπόλοιπο μέρος του ισογείου ανήκει στον νεότερο αδελφό του, τον Ιωάννη, που είναι επίσης ζωγράφος, στον οποίο το έδωσε ο πατέρας τους όταν τὸν ἐπὶ ἀνδρῶν εἶπεν. Ορίζει λοιπόν ότι αν το παιδί που θα γεννηθεί είναι αγόρι καὶ ζήσῃ καὶ πανδρευθῆ, θα κληρονομήσει το σπίτι και το εργαστήριο, και δεν θα μπορεί να το πουλήσει ή να το χαρίσει, παρά μόνο να το κληροδοτήσει στον γιο του, έτσι ώστε το σπίτι νὰ παγένη ἀπὸ παιδὶν ὡς παιδὶν. Το παιδί θα έχει την υποχρέωση να δίνει κάθε χρόνο τέσσερα υπέρπυρα σε τέσσερα φτωχούς ανθρώπους διὰ τὴν ψυχὴν του πατέρα του.

Αν όμως το αγόρι πεθάνει χωρίς νόμιμους απογόνους,

το σπίτι θα περιέλθει στον Ιωάννη, ο οποίος θα πρέπει να δίνει κάθε χρόνο ως ψυχικὸν 12 υπέρπυρα σε ἕξι καλοῦς ανθρώπους που φτώχυναν. Μετά τον θάνατο του Ιωάννη το σπίτι θα κληρονομήσουν οι αρσενικοί του απόγονοι και αν ο Ιωάννης πεθάνει χωρίς αρσενικούς απογόνους, το σπίτι θα περιέλθει στη Μονή της Αγίας Αικατερίνης, το μετόχι των Σιναϊτών στον Χάνδακα. Οι πατέρες θα πρέπει να πληρώνουν κάθε χρόνο στο δημόσιο ταμείο τον φόρο, που είναι 20 υπέρπυρα και τρία γρόσια, να δίνουν 14 υπέρπυρα σε επτά φτωχούς ανθρώπους και τα υπόλοιπα χρήματα, εισόδημα από νοίκια του σπιτιού, να τα στέλνουν στη Μονή του Σινά. Αν το παιδί είναι κορίτσι, ολόκληρο το σπίτι θα του δοθεί ως προίκα, με την προϋπόθεση ότι δεν θα παντρευτεί, πριν να κλείσει τα 15· αν πεθάνει, το σπίτι θα περιέλθει στον Ιωάννη με τους ίδιους όρους.

Το αγόρι θα πρέπει να μάθει γράμματα και την τέχνη της ζωγραφικής και αν γίνει ζωγράφος, θα κληρονομήσει τα σύνεργα και τα σχέδια του πατέρα του: καὶ τὸ παιδὶν ὁποῦ θέλει γεννηθῆν, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, θέλω νὰ μάθῃ πρῶτον τὰ γράμματα καὶ τότε τὴν ζωγραφικὴν τέχνην καί,

ἂν τὴν μάθη, ἀφήνω τοὺς τεσενιάσματά μου καὶ ὅλα τὰ πράγματα τῆς τέχνης, εἰ δὲ καὶ οὐδὲν τὴν μάθη, τὴν τέχνην λέγω, ἀφήνω τὰ τεσενιάσματά μου, τουτέστιν τὰ σκιάσματα καὶ ὅλα τῆς τέχνης τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννου. Το ἀγόρι θα κληρονομήσει ἐπίσης τὰ βιβλία τοῦ ζωγράφου καὶ θα μάθει νὰ τα διαβάξει: καὶ τὰ βιβλία μου ἀφήνω τοῦ παιδίου μου, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, νὰ μάθη νὰ ἀναγινώσκει καὶ νὰ παγένουν ἀπὸ παιδὶν ὡς παιδὶν. Ἀν ὁμως πεθάνει, τὰ βιβλία θα πουληθῶν καὶ τὰ χρήματα θα δοθῶν σὲ καλοὺς φτωχοὺς ἀνθρώπους, σὲ φτωχὲς χήρες καὶ γιὰ νὰ προικισθῶν φτωχὲς κοπέλες· εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ σημαντικὴ βιβλιοθήκη.

Γιὰ νὰ εξασφαλισθῆ ἓνα εἰσόδημα γιὰ τὴ συντήρησι τῆς μητέρας καὶ τοῦ παιδιοῦ ἕως τὸν γάμον του, ὁ Ἀκοτάντος ορίζει νὰ πουληθῆ ἡ πλεονάζουσα οἰκοσκευὴ του, καθὼς καὶ τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι ποὺ ἔχει στὰ χέρια του, καὶ μαζί με τὰ μετρητὰ ποὺ θα τοῦ βρεθῶν νὰ σχηματισθῆ ἓνα κεφάλαιο τὸ ὁποῖο θα ἐπενδυθῆ εἰς τὸπον συγοῦρον, ὅπου νὰ δίδουν διάφορον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον διάφορον νὰ ἀποκρατεῖται ἡ γυναίκα μου ἔστοντα χήρα μετὰ τὸ παιδὶν ἕως ὅτου νὰ πανδρευθῆ τὸ παιδὶν. Ἀν τὸ παιδί πεθάνει, ἡ γυναίκα τοῦ θα πάρει 100 ὑπέρπυρα καὶ τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν πώλησι τῆς προίκας τῆς. Ὁ Ἄγγελος ἀφήνει ἀκόμη 50 ὑπέρπυρα στὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, 10 ὑπέρπυρα στὴν ἀδελφὴν τοῦ τὴν Μπάρμπινα, γυναίκα τοῦ κουρέα Γεωργίου Μπάρμπο, 10 ὑπέρπυρα στὸν ἀνιψιόν καὶ ἐπίτροπόν του Μιχαὴλ Πρίγκυπα καὶ πέντε στὴ νονὰ του, τὴ χήρα Ἀπλαδοῦ. Ὅσα χρήματα περισσέσων θα δοθῶν γιὰ τὴν προικοδότησι φτωχῶν κοριτσιῶν.

Ξεχωριστὴ φροντίδα δείχνει ὁ ζωγράφος γιὰ τέσσερις εἰκόνες ποὺ βρίσκονται στὸ σπῆτι τοῦ, πιθανότατα ἔργα δικὰ του. Μία κυκλικὴ σχήματος εἰκόνα με τὴν κεφαλὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης θα δοθῆ στὸ μετόχι τῶν Σιναϊτῶν στὸν Χάνδακα, γιὰ νὰ τὴν στήνωσιν στὴν ἐκκλησίαν τὴν ἡμέρα τῆς εορτῆς τῆς ἁγίας εἰς μνήμην του. Δύο ἄλλες εἰκόνες με τὴν παράστασι τῆς Γεννήσεως καὶ τῆς Ἀναστάσεως, ποὺ βρίσκονται στὴν κρεβατοκάμαρά του, θα μεταφέρονται κάθε χρόνο, στὶς ἀντίστοιχες εορτὲς, στὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ Κεφαλὰ καὶ θα τοποθετοῦναι στὸ μέσο τῆς ἐκκλησίας. Τότε θα πρέπει νὰ τελοῦναι στὴ μνήμη του τρεῖς λειτουργίαι τὸ Πάσχα καὶ μία τὴν επο-

μένη τῶν Χριστουγέννων με ἔξοδα ἀπὸ τὰ καλά μου. Σὲ περίπτωσι θανάτου τοῦ παιδιοῦ οἱ δύο εἰκόνες θα ἀφιερωθῶν στὴν ἐκκλησίαν καὶ θα πρέπει νὰ γίνωσιν δύο θήκες με πόρτες γιὰ νὰ τὶς προφυλάσωσιν, καθὼς θα βρίσκονται κρεμασμένες ψηλά ὅλο τὸν ὑπόλοιπον χρόνο. Τέλος, μιὰ μεγάλῃ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ βρίσκεται στὸ πώρτεγο τοῦ σπιτιοῦ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν πόρταν, θα περιέλθῃ στὸν Ἰωάννην, ἂν πεθάνει τὸ παιδί. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τελειώνει, κάπως ἀπότομα, τὸ κείμενον τῆς διαθήκης, ποὺ θα συμπληρωνόταν με τὶς ἀπαραίτητες προσθήκες καὶ τὸν ἐπίλογον ἀπὸ τὸν νοτάριον, σύμφωνα με τὴν ἐντολὴν τοῦ ζωγράφου. Τὸ χειρόγραφον παρέμεινε γιὰ πολλὰ χρόνια ἀνάμεσα στὰ χαρτιά του ζωγράφου, ὁ ὁποῖος μάλλον δὲν ἀσχολήθηκε ξανά με τὸ θέμα τῆς διαθήκης.

Δὲν θα μάθωμε ἴσως ποτὲ ἂν ὁ Ἄγγελος πραγματοποιήσῃ τὸ 1436 τὸ ταξίδι ποὺ υπήρξε ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴ σύνταξι τῆς διαθήκης. Ἐχομε ὁμως ὁρισμένες πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ζωγράφου καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογένειας ἀπὸ μιὰ σειρά ἀρχαιακῶν ἐγγράφων ποὺ διασώθηκαν. Ὁ Ἄγγελος διατέλεσε πρωτοψάλτης στὸν Χάνδακα ἀπὸ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1449 ἕως τὸν Ἰούνιον τοῦ 1450. Πέθανε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1450, ἴσως ἀπὸ ξαφνικὴ βαριά ἀσθένεια.¹¹ Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παιδί ποὺ γεννήθηκε τὸ 1436, εἶχε ἀποκτήσει καὶ ἄλλα παιδιά, ὅλα κορίτσια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπέζησε μόνο ἡ Βαρβάρα,¹² ὁ γάμος τῆς ὁποίας δημιούργησε προστριβὲς τὸ 1457 ἀνάμεσα στὴν μητέρα τῆς καὶ στοὺς πατρικοὺς τῆς θείους. Στις 24 Ἰουλιοῦ 1457 δουκιτικὴ ἀπόφασι, ποὺ προκλήθηκε μετὰ ἀπὸ προσφυγὴ τῶν ἀδελφῶν τοῦ ζωγράφου Θεόδωρου καὶ Ἰωάννην, ἀπαγορεύει στὴν μητέρα τῆς, Ἐλένην, νὰ παντρέψῃ τὴ Βαρβάραν χωρὶς τὴ δικὴν τῶν συγκατάθεσι. Σύμφωνα με ὅσα ἀναφέρονται, οἱ δύο ἀδελφοὶ κατηγοροῦν τὴ νύμφη τῶν, ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν ἐλαφρόμυαλη, ὅτι ετοιμάζεται νὰ παντρέψῃ τὴν κόρη τῆς με τὸν Ἰωάννην Σκουλοῦδην τοῦ Μιχαὴλ, ὁ ὁποῖος συχνοπερνὰ ἀπὸ τὸν δρόμον καὶ τὴν πόρταν τοῦ σπιτιοῦ τῆς, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἐπιθυμοῦν, ξοδεύοντας ἀπὸ τὴ δικὴν τῶν περιουσίαν, νὰ τῆς δώσωσιν καλύτερον σύζυγον. Ἀποφασίζεται νὰ ἐπιβληθῆ στὴν μητέρα πρόστιμον 500 ὑπερπύρων, ἂν παραβῆ ὅσα ορίζονται, ἡ Βαρβάρα νὰ ἐγκατασταθῆ στὸ σπῆτι τοῦ Θεόδωρου καὶ ὁ Ἰωάννης Σκουλοῦδης νὰ τιμωρεῖται με ποινὴ φυλάκισης καὶ πρόστιμον 50 ὑπερπύρων ὅποτε ἐνοχλεῖ τὴν κοπέλαν ἢ

πλησιάζει στο σπίτι της πιο κοντά από 50 βήματα.¹³

Η αυστηρή δουκική απόφαση δεν κατάφερε, ωστόσο, να μεταβάλει την εξέλιξη των πραγμάτων, γιατί η νεαρή κοπέλα ήταν αποφασισμένη να πραγματοποιήσει αυτό τον γάμο. Στις 2 Οκτωβρίου 1457, η Βαρβάρα, επιδεικνύοντας ασυνήθιστη τόλμη και αποφασιστικότητα, συντάσσει γαμήλιο συμφωνητικό με τον πατέρα του Ιωάννη, Micaletus de Filipo, στο οποίο ορίζεται να γίνει ο γάμος σε δύο μήνες. Η προίκα που υπόσχεται η νύφη είναι 1.500 υπέρπυρα, από τα οποία τα 500 είναι το δώρο του γαμπρού. Στο ποσό αυτό περιλαμβάνεται κυρίως η αξία του πατρικού της σπιτιού, καθώς και χρυσάφι, άσημι, πολύτιμες πέτρες και ρουχισμός.¹⁴ Την προηγούμενη ημέρα η μητέρα της σε ένα προσεκτικά διατυπωμένο νοταριακό έγγραφο, στο οποίο διαφαίνεται η αποδοκμασία για την επιλογή της κόρης της, της έδωσε την ευχή της για τον γάμο και εγγυήθηκε τη συμπλήρωση της προίκας έως το ποσό των 1.500 υπερπύρων.¹⁵ Στο πλαίσιο του επικείμενου γάμου της Βαρβάρας θα πρέπει να ερμηνεύσουμε την παρουσίαση και την επικύρωση από τις αρχές της διαθήκης του Αγγέλου, ώστε να διασφαλιστούν τα κληρονομικά της δικαιώματα στο πατρικό σπίτι, το οποίο, όπως αναφέρεται στο γαμήλιο συμφωνητικό, βρισκόταν στο πιο κεντρικό σημείο της πόλης, κοντά στην εκκλησία του Χριστού Κεφαλά, στο πλάι της πλατείας του Αγίου Μάρκου.¹⁶

Ο γάμος της Βαρβάρας πραγματοποιήθηκε τελικά τον Απρίλιο του 1458, όπως αναφέρεται σε νοταριακή πράξη με την οποία ο Ιωάννης Σκουλούδης βεβαιώνει ότι η προίκα που του καταβλήθηκε υπερέβαινε κατά 300 υπέρπυρα το υπεσχημένο ποσό.¹⁷ Καρπός αυτού του γάμου ήταν τουλάχιστον ένας γιος, ο Μικελέτος, ο οποίος, ώριμος άνδρας πια, δίνει προς ενοικίαση στις 17 Δεκεμβρίου 1500 το εργαστήριο, με τη δεξαμενή που βρίσκεται κάτω από το σπίτι του Αγγέλου Ακοτάντου κοντά στις αποθήκες των σιτηρών.¹⁸ Είναι χαρακτηριστικό της φήμης του ζωγράφου ότι το σπίτι εξακολουθεί να διατηρεί το όνομά του 50 περίπου χρόνια μετά τον θάνατό του.

Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου, η μοναδική διαθήκη Βυζαντινού ζωγράφου που έχει διασωθεί,

παρουσιάζει φανερές αναλογίες με τις διαθήκες Ευρωπαίων ζωγράφων αυτής της εποχής. Κοινή με τους ομότεχνούς του είναι η φροντίδα για το εργαστήριο, τα σχέδια και τα έργα τέχνης· κοινά είναι τα μέτρα για την εξασφάλιση της συζύγου και των παιδιών· κοινό είναι το πνεύμα των αγαθοεργιών και των πράξεων που αποσκοπούν να βοηθήσουν την ψυχή μετά θάνατον. Ανάλογος είναι επίσης ο πλούτος και το επίπεδο ζωής.¹⁹ Ωστόσο, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της διαθήκης του Αγγέλου συνίσταται στο ότι αποτελεί αδιαμεσολάβητη έκφραση των θελήσεων του ζωγράφου που καθρεφτίζει τις σκέψεις, τις αντιλήψεις και την κοσμοθεωρία του. Όπως φαίνεται από το κείμενο αυτό, ο Άγγελος ανήκει σε έναν απόλυτα ιεραρχημένο κόσμο, τον κόσμο του Βυζαντίου, και είναι συγχρόνως ένας μεσαιωνικός άνθρωπος, ενταγμένος στη σύνθετη, μεταβατική κοινωνία της εποχής του.²⁰ Ο ζωγράφος, που πρέπει να βρίσκεται σε ώριμη ηλικία, προέρχεται από οικογένεια αστών επαγγελματιών. Ο ένας αδελφός του είναι *rector scholarum*, διευθύνει πιθανώς ένα ιδιωτικό σχολείο, ο άλλος ζωγράφος και η αδελφή του παντρεμένη με επαγγελματία της πόλης. Η μορφή του πατέρα τους, που μάλλον δεν βρίσκεται στη ζωή, εξακολουθεί να είναι παρούσα. Από τον πατέρα προέρχεται το μεγάλο σπίτι στην παλιά πόλη, που μοιράστηκε ανάμεσα στους δύο γιους, και εκείνος φαίνεται ότι καθόριζε ουσιαστικά τη ζωή των παιδιών του, αν κρίνουμε από τη διατύπωση που αφορά την παραχώρηση του σπιτιού στον Ιωάννη. Ο πατέρας πρέπει επίσης να ήταν ένας επαγγελματίας αστός και δεν αποκλείεται να ήταν ζωγράφος, αφού δύο από τα παιδιά του ακολούθησαν αυτό το επάγγελμα. Στη συνείδηση του Αγγέλου ο ίδιος αποτελεί τη συνέχεια του πατέρα του και ο γιος του θα είναι η διαίωσιση του εαυτού του και της οικογένειας, την οποία αντιλαμβάνεται ως έναν κλειστό πυρήνα, την ύπαρξη του οποίου εγγυάται μόνο η αρρενογονία. Το αγόρι θα εξασφαλίσει τη συνέχεια και στην τέχνη, θα μάθει γράμματα, θα κληρονομήσει το εργαστήριο και τα βιβλία του ζωγράφου, και όλα αυτά θα μπορούν να συνεχίζονται *ἀπὸ παιδῶν ὡς παιδῶν*. Είναι χαρακτηριστικό ότι το παιδί θα αρχίσει τη μαθητεία του από τα *γράμματα*. Προφανώς δεν εννοείται εδώ μόνο η εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής, αλλά μια προχωρημένη εκπαίδευση, που

θα καθορίσει και το επίπεδο της μαθητείας στην τέχνη.

Σε αυτό τον ανδρικό κόσμο που κυριαρχείται από την ιεράρχηση των σχέσεων, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων και την απαγόρευση της εκδήλωσης συναισθημάτων, η θέση της γυναίκας είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Για το κορίτσι το ενδιαφέρον είναι ελάχιστο. Θα κληρονομήσει, βέβαια, το σπίτι, το οποίο όμως θα χρησιμεύσει ως προίκα, και θα αποξενωθεί από την οικογένεια. Ακόμη λιγότερη είναι η φροντίδα για τη σύζυγο και δεν είναι χωρίς σημασία ότι στο κείμενο της διαθήκης δεν αναφέρεται το όνομα, παρά μόνο η ιδιότητά της και η μελλοντική μητρότητα. Μετά τον θάνατο του ζωγράφου η γυναίκα θα πρέπει να αποστερηθεί από κάθε άνεση, αφού εκείνος ορίζει να πουληθεί *ή μεσαρεία μου ή περίσσεια*, δηλαδή τα έπιπλα, τα πολυτελή αντικείμενα και τα πολυτελή ρούχα, και να αρκестεί σε ένα περιορισμένο εισόδημα για τη συντήρηση τη δική της και του παιδιού, ώσπου αυτό να παντρευτεί. Αν το παιδί πεθάνει, θα της καταβληθούν 100 υπέρπυρα, εφόσον παραμένει χήρα· θα της επιστραφεί, πάντως, η προίκα της σε είδος ή μετρητά.

Με όρους οικονομικούς και κοινωνικούς, ο Άγγελος ανήκει στο στρώμα των τεχνιτών που άρχισε να κάνει διακριτή την παρουσία του στα αστικά κέντρα ήδη από τον 13^ο αι. Είναι ένας ιδιαίτερα προικισμένος τεχνίτης, η διαμόρφωση και η προέλευση του οποίου του επιτρέπει με την άσκηση της τέχνης του να συγκεντρώνει πλούτο. Τον πλούτο αυτόν δεν τον επενδύει στην αγορά γης, αλλά σε χρυσάφι, ασήμι, πολύτιμα αντικείμενα και μετρητά, αρκετά για να εξασφαλίσουν το μέλλον του παιδιού που θα γεννηθεί. Γνωρίζει, βέβαια, τις μεταβολές της τύχης και αντιμετωπίζει τη φτώχεια στο πνεύμα της χριστιανικής διδασκαλίας, αφήνοντας ελεημοσύνη σε φτωχούς καλούς ανθρώπους *όπου έπαράρθασιν*, φράση που επαναλαμβάνεται στο κείμενο τουλάχιστον τρεις φορές.

Ζει με άνεση στο μεγάλο πατρικό σπίτι, που κοσμείται με έπιπλα, πολυτελή αντικείμενα και βαρύτιμα υφάσματα· αλλά και με τις αγαπημένες του εικόνες, που στολίζουν την κάμαρα και τον χώρο υποδοχής και λειτουργούν σαν έργα τέχνης, αλλά και σαν αντικείμενα λατρείας όταν μεταφέρονται στην εκκλησία στις γιορ-

τές. Είναι πιθανότατα έργα δικά του, από τα οποία δεν μπορεί να αποξενωθεί, και φροντίζει να συνεχίσουν τη ζωή τους μέσα στον χρόνο αφήνοντάς τα, αν δεν υπάρχουν κληρονόμοι του, σε εκκλησίες της πόλης. Συνδέεται με την ανώτερη κοινωνική τάξη των ορθόδοξων του Χάνδακα, έχει στενούς δεσμούς με τον Ιωνά Παλαμά, ηγούμενο της Μονής Βαλσαμονέρου και πνευματική προσωπικότητα της εποχής, καθώς και με την εκκλησία του Χριστού Κεφαλά και τη Μονή της Αγίας Αικατερίνης, το μετόχι του Σινά στον Χάνδακα.²¹

Όπως συνάγεται από τα έργα του και τη διαθήκη, ο Άγγελος έχει διαμορφωθεί μέσα σε ορισμένο καλλιτεχνικό, πνευματικό και ιδεολογικό κλίμα που είχε στενές σχέσεις με την πρωτεύουσα του Βυζαντίου· μέσα σε αυτό το πνεύμα θα πρέπει να ερμηνεύσουμε το ταξίδι του στην Κωνσταντινούπολη. Πρέπει να είχε δεχτεί συστηματική εκπαίδευση, διδασκαλία γραμματικής, ρητορικής και μουσικής, αφού είχε το σημαντικό αξίωμα του πρωτοψάλτη του Χάνδακα και διέθετε αξιόλογη προσωπική βιβλιοθήκη, που θα περιλάμβανε όχι μόνο κώδικες θρησκευτικού περιεχομένου ή μουσικούς, αλλά και έργα της θύραθεν γραμματείας.²² Σε ανάλογο κλίμα υποθέτουμε ότι διαμόρφωσε τους μαθητές του, διδάσκοντάς τους την τέχνη του, αλλά και τάξη, μέτρο, εντιμότητα, αληθινή ευσέβεια, καθαρή όραση των πραγμάτων: βίο παραδειγματικό, αφιερωμένο στο καθήκον, την ηθική και την πίστη – όλα εκείνα που φαίνεται ότι χαρακτήριζαν τη δική του ζωή.

Οι πληροφορίες της διαθήκης, σε συνδυασμό με τις πληροφορίες των δουκικών αποφάσεων και των νοταριακών εγγράφων, συνθέτουν την εικόνα ενός εύπορου αστού, ο οποίος αντιμετωπίζει με ηρεμία το ενδεχόμενο του θανάτου του, αποδεχόμενος τη φυσική νομοτέλεια, και διευθετεί ορθολογιστικά τις κληρονομικές του υποθέσεις. Συντάσσει τη διαθήκη του, έχοντας βαθιά επίγνωση της αβεβαιότητας των ανθρωπίνων πραγμάτων, αλλά και συνείδηση της αξίας του και της κοινωνικής του θέσης. Το κείμενο αυτό, που αποπνέει εγκράτεια, σύνεση και αυστηρότητα, αποτυπώνει μια διανοητική στάση απέναντι στον θάνατο, τη στάση ενός ανθρώπου που έχει τη σωστή θέση απέναντι στον Θεό και τους ανθρώπους²³ και δεν αμφιβάλλει για αυτήν.

- 1 Μανούσακας 1960-1961α, σσ. 139-51, πίν. 52-3. Η διαθήκη έχει αναδημοσιευθεί στο Καζανάκη-Λάππα 1993, σσ. 456-8 και στο Βασιλάκη 1997, σσ. 203-6.
- 2 Βασιλάκη-Μαυρακάκη 1981, σσ. 290-8, πίν. ΙΓ'-ΙΗ'.
- 3 Cattapan 1977, σσ. 199-200.
- 4 Cormack 1997, σσ. 175-92.
- 5 Ariès 1977, σ. 278. *Novelle* 1983, σσ. 184-6. Για τη διάδοση της συνήθειας είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του λόγιου Βυζαντινού μοναχού Ιωσήφ Βρυνένιου, ο οποίος το 1421 συντάσσει τη διαθήκη του *κατά τὸ ἐπικρατήσαν ἔθος εἰς πᾶσαν τὴν γῆν*, Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1909, σσ. 295-6. Τωμαδάκης 1961, σσ. 503-4. Για τις βυζαντινές διαθήκες, βλ. Ἀμαντος 1953α, σσ. 281-7.
- 6 Για τις πρακτικές σύνταξης και επικύρωσης των διαθηκών και τα σχετικά προβλήματα, βλ. την εισαγωγή της έκδοσης διαθηκών, McKee 1988, τ. 1, σσ. XII-XVI. Επίσης Καζανάκη-Λάππα 2004, σσ. 117-22, όπου και σχετική βιβλιογραφία.
- 7 Ὁ Ακοτάντος στο κείμενό του δεν είχε σημειώσει χρονολογική ένδειξη-το χειρόγραφο ἔφερε μόνο την ελλιπή χρονολογία *die XXVI Aprilis, Indictione XIIIj*, που σημείωσε ο νοτάριος στην πράξη επικύρωσης. Με βάση την ινδικτιώνα και συνδυάζοντας τις πληροφορίες μίας δοκιμής απόφασης του 1457 που θα δούμε παρακάτω, ο Μ. Μανούσακας πρότεινε σωστά το 1436 ως το πιθανότερο ἔτος σύνταξης της διαθήκης, Μανούσακας 1960-61α, σσ. 140-3.
- 8 Μανούσακας 1960-61α, σ. 149. Οι διαγραφές στο κείμενο που αφορούν κυρίως τα κληροδοτήματα στον αδελφό του Ιωάννη έγιναν προφανώς από τον ίδιο τον ζωγράφο σε χρόνο που δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί.
- 9 Η ελευθέρωση των δούλων ανήκει στις πράξεις που βοηθούν τη μεταθανάτια τύχη της ψυχής και υιοθετείται από τους διαθέτες, τόσο στο Βυζάντιο, όσο και στη Δύση, βλ. Ἀμαντος 1953α, σσ. 282-4 και Bacci 2003, σ. 103. Ὅτι ἐδῶ πρόκειται για ἀπελευθέρωση δούλης επιβεβαιώνεται από νοταριακή πράξη του 1450, με την οποία η γυναίκα του Αγγέλου, λίγο μετά τον θάνατο του ζωγράφου, πουλά μία Ρωσίδα δούλη, που έχει στο σπίτι της, στη χήρα Βενετού ευγενούς, Constantoudaki-Kitromilides 2003, σσ. 500-3, 507.
- 10 Είναι χαρακτηριστικό ότι αν η γυναίκα του πάρει πίσω τα αντικείμενα της προίκας της, θα της επιστραφούν και τα *χαρίσματα της* προς τον ίδιο, το μέρος δηλαδή της προίκας που αποτελεί δωρεά στον γαμπρό, ενώ αντίθετα αν ζητήσει την αξία της προίκας της σε μετρητά, δεν θα συνυπολογισθούν τα δώρα.
- 11 Constantoudaki-Kitromilides 2003, σ. 500.
- 12 Στον θάνατο των κοριτσιών της αναφέρεται η μητέρα της Βαρβάρας το 1457 σε νοταριακή πράξη, με την οποία δίνει την ευχή της στην κόρη της για τον γάμο της, αλλά και η ίδια η Βαρβάρα στο γαμήλιο συμφωνητικό της, βλ. παρακάτω και σημ. 14.
- 13 Μανούσακας 1960-1961α, σσ. 141-6.
- 14 Βασιλάκη 1994, σσ. 91-3, 95-6 και Constantoudaki-Kitromilides 2003, σσ. 502-4. Ὅτι η Βαρβάρα είναι το παιδί που γεννήθηκε το 1436, όπως είχε υποθέσει ο Μανούσακας (Μανούσακας 1960-61α, σσ. 141-3), είναι πιθανό, αλλά όχι βέβαιο. Βέβαιο είναι μόνο ότι η Βαρβάρα το 1457 είναι ενήλικη, αφού δικαιοπρακτεί· ίσως μάλιστα η απόφασή της για τον γάμο να σχετίζεται με την ενηλικίωσή της.
- 15 Constantoudaki-Kitromilides 2003, σσ. 502-3.
- 16 Για την εκκλησία του Χριστού Κεφαλά, βλ. Τσιρπανλής 1965, σσ. 12-24.
- 17 Constantoudaki-Kitromilides 2003, σσ. 502-3.
- 18 Βασιλάκη 1994, σσ. 93-4, 96. Ένας άλλος τοπογραφικός προσδιορισμός του σπιτιού του ζωγράφου δίδεται ἐδῶ σε σχέση με τις αποθήκες των σιτηρών, που τότε ήταν πλάι στο Voltone, την πύλη των παλαιών τειχών. Δεδομένης της κεντρικής θέσης του σπιτιού, δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ο μαγατζές, που αναφέρεται και στη διαθήκη και ανήκει τώρα στον εγγονό του Αγγέλου, να είχε χρησιμοποιηθεί από τον ζωγράφο ως εργαστήριο.
- 19 Για τις διαθήκες Ἀγγλων, Φλαμανδών και Ιταλών ζωγράφων του 14^{ου} και του 15^{ου} αι. και τη σχέση τους με τη διαθήκη του Αγγέλου, βλ. Βασιλάκη 1997, σσ. 197-8.
- 20 Για τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην Κρήτη την περίοδο της Βενετοκρατίας, βλ. Μαλτέζου 1988, σσ. 129-47 και Μαλτέζου 1991, σσ. 197-8.
- 21 Ὁ Ἰωάνης Παλαμάς είναι ο κτήτορας του κλίτους του Αγίου Φανουρίου στη Μονή Βαλασαμονέρου, βλ. Gerola 1932, σσ. 539-40, και συνδέεται ἄμεσα με τη μεταφορά της λατρείας του αγίου από τη Ρόδο στην Κρήτη, βλ. Vassilakes-Mavrakakes 1980-81, σ. 224. Για το μετόχι της Μονής του Σινά στον Χάνδακα, βλ. Ἀμαντος 1953β, σσ. 36-42 και Lassithiotakis 2006.
- 22 Η βιβλιοθήκη του Ιωσήφ Βρυνένιου, που σύμφωνα με ὅσα ὀρίζει στη διαθήκη του (1421), ἔπρεπε να αφιερωθεί στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, περιλάμβανε μόνο βιβλία της θύραθεν παιδείας, γραμματική, ρητορική, γεωμετρία, μουσική, ἔργα του Αριστοτέλη, την αριθμητική του Νικομάχου, τη Γεωγραφία του Πτολεμαίου κ.ά., Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1909, σσ. 295-6. Μία ἄλλη βιβλιοθήκη της ίδιας εποχής καταγράφεται στη διαθήκη του μοναχού Νείλου Νταμιλά το 1417, η οποία περιλαμβάνει μόνο κώδικες θεολογικού περιεχομένου, βλ. Lambros 1895, σσ. 585-7.
- 23 Le Goff 1984, σ. 389.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Το κείμενο της διαθήκης του ζωγράφου Αγγέλου Ακοτάντου

(Archivio di Stato di Venezia–Duca di Candia, b.11: Atti antichi 2, b. 25 bis (1443–1457), quad. 6 (last), χωρίς σελιδαρίθμηση. Μανούσακας 1960–61α, σσ. 146–9. Καζανάκη-Λάππα 1993, σσ. 456–8, no. 3).

Die XVI mensis Novembris 1457 infrascripta scriptura greca, scripta manu magistri Angeli Acotanto, presentata per magistrum Johannem Acontanto et pictorem, fuit hic inferius registrata jussu domini de uerbo ad verbum cum cancellationibus contentis in ipsa scriptura, sicut in ea continetur.

† Διὰ τὴν παράβασιν τοῦ προπάτορος Ἀδάμ πάντες παρεδώθημεν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ καὶ οὐδεὶς ἐστὶν τῶν ἀνθρώπων, ὃς ζήσεται καὶ οὐχ ὄψεται θάνατον. Διὰ τοῦτο καὶ γὰρ ὁ Ἄγγελος Κοτάντος ὁ ζωγράφος, ὡς ἀνθρώπος θνητὸς καὶ ὑπόχρεως τῷ θανάτῳ καὶ μέλλω ἀποπεῦσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει, διατάτομαι καὶ τὴν ἐμὴν διαθήκην ποιῶ εἰς τὰ ἐμὰ πράγματα καὶ οὕτως λέγω. Θέλω πρῶτον νὰ εἶναι κουμεσάριοι ὁ κύρ Μανουὴλ Μαρμαρὰς ὁ χρυσοχὸς, ὁ σύντεκνός μου, καὶ ἡ γυναῖκα μου καὶ ὁ ἀνεψιός μου ὁ Μιχελὴ Πρίγκυπας. Ἐπειτα ὀρδηνιάζω πρῶτον νὰ δωθοῦν ὑπέρπυρα δεκαεξὶ ἐλεημοσύνην διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ εἰς ὀκτῶ σπήτια πτωχῶν καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθασιν· καὶ ἀφήνω νὰ γένουν δύο σαραταῆμερα, τὸ ἕνα νὰ πῖση ὁ πνευματικὸς τοῦ Βαρσαμονεροῦ ὁ κύρ Ἰωάνας καὶ τὸ ἄλλον νὰ γένη εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλᾶ· καὶ ἡ δούλη μου ἡ Λουτζία μετὰ τὸν θάνατόν μου νὰ εἶναι ἐλεύθερη νὰ ἀπάρη καὶ ὅσα [ρ]οῦχα τῆς ἔχω καμωμένα· καὶ ἐὰν θέλει ἡ γυναῖκα μου νὰ ἐπάρη τὰ προικία τῆς κατ'ζήβελα τέτια ὡσὰν μοῦ τὰ ἔδωκεν καὶ ὅσα μοῦ ἔδωκεν ἕως ἐδὰ εἰς δηνέρια, νὰ τὰ ἐπάρει

δηνέρια· ἂν θέλει οὕτως, ἀφήνω τῆς καὶ τὰ χαρίσματα τῆς, εἰ δὲ καὶ θέλει νὰ τὰ ἐπάρει δηνέρια οὐδὲν τῆς ἀφήνω τὰ χαρίσματα· καὶ ἂν γεννήσει παιδὶν ἀρσενικὸν καὶ ζήσει καὶ πανδρευθῆ, ἀφήνω τὰ ὀσπήτια μου τοῦ υἱοῦ μου, εἰς τὸ ὅποιον σπήτην ἐγὼ κατοικῶ, καὶ νὰ μὴδὲν ἐμπορεῖ νὰ τὸ πωλήσει ἢ νὰ τὸ ἀφήσει τινός, ἀμὲ νὰ παγένη ἀπὸ παιδὶν ὡς παιδὶν· καὶ νὰ εἶναι κρατημένος ὁ υἱός μου νὰ δίδει διὰ τὴν ψυχὴν μου ὑπέρπυρα τέσσαρα κάθα χρόνον τεσσάρων πτωχῶν καλῶν ἀνθρώπων χριστομένων· εἰ δὲ καὶ ἀποθάνη ὁ υἱός μου χωρὶς νὰ κάμη παιδὶν εὐλογητικὸν [[θέλω νὰ παγένη τὸ σπήτη μου εἰς τὸν ἀδελφόν μου τὸν Ἰωάννην καὶ νὰ εἶναι κρατημένος ὁ Ἰωάννης νὰ δίδει κάθα χρόνον ὀδία τὴν ψυχὴν μου ὑπέρπυρα δώδεκα εἰς ἕξι ὀσπήτια καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθαν καὶ νὰ μὴδὲν ἐμπορεῖ ὁ Ἰωάννης τὸ ὀσπήτη μου νὰ τὸ πουλήσει ἢ νὰ τὸ ἀφήσει τινός, ἀμὲ νὰ παγένη εἰς τὸ παιδὶν του καὶ ἀπὸ παιδὶν ἕως παιδὶν ἀρσενικὸν καὶ νὰ δίδει πάντα ψυχικὸν ὅπου ὀρδινιάζω, εἰ δὲ καὶ ἀποθάνη ὁ ἀδελφός μου ὁ Ἰωάννης δίχως παιδὶν ἀρσενικόν, νὰ παγένη τὸ ὀσπήτην εἰς τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίναν εἰς τοὺς Σιναΐτας, νὰ πληρώνουν πρῶτον τὸ ταράδεγον εἰς τὴν κάμαραν, τὸ ὅ]]ποιον ταράδεγον εἶναι ὅλον τοῦ ἀνωγέου ὅπου κατοικῶ ἐγὼ μετὰ τὸν μαγατζὲν τὸν μικρὸν ὅπου ἔχω ἀποκάτω, καὶ τοῦ κατογέου ὅπου τὸ ἔδωκεν ὁ κύρης μας τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννη, ὅταν τὸν ἐπάνδρευεν, ὑπέρπυρα εἴκοσι καὶ γρόσια τρί[α] καὶ εἴμεθα κρατημένοι ἐγὼ καὶ ὁ Ἰωάννης νὰ τὸ πλερώνομεν, ἐγὼ τὰς δύο μοίρας καὶ ὁ Ἰωάννης τὴν μίαν, ὡσὰν τὸ ἔφηκεν ὀρδηνίαν ὁ κύρης μας· [[καὶ τότε νὰ εἶναι κρατημένοι οἱ Σιναΐταις νὰ δίδουν κάθα χρόνον διὰ τὴν ψυχὴν μου ὑπέρπυρα δεκατέσσερα εἰς ἑπτὰ ὀσπήτια καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθαν καὶ

τὰ ἐπίλοιπα, ὅπου θέλουν πέρνην ἀπὸ τὸ νίκην τοῦ σπιτίου, νὰ τὰ πέμπουσιν εἰς τοῦ Σινὰ ὄρους]]· εἰ δὲ γεννήσει ἡ γυναῖκα μου παιδὶν θηλυκόν, νὰ ἔναι τὸ ὀσπῆτη [ὄ]λον εἰς προικίον τοῦ θηλυκοῦ, νὰ δίδει πάντοτε τὰ τέσσαρα ὑπέρπυρα τὸ ψυχικόν ὅπου ἀφήκα ἢ τὸ θηλυκόν μου παιδὶν ἢ τὸ ἀρσενικόν ὅπου τὸ θέλει κληρονομήσει καὶ νὰ μὴδὲν ἐμπορεῖ τὸ θηλυκόν νὰ πανδρευθῆ ἕως τοῦ νὰ γένη δεκαπέντε χρονῶν, εἰ δὲ ἀποθάνει πρίχου πανδρευθῆ τὸ θηλυκόν, [[νὰ παγένῃ εἰς τὸν ἀδελφόν μου τὸν Ἰωάννην μὲ τέτοιαν κοντετζιὸν ὅπου τοῦ ἀφήνω, τὸ γράφω παραπάνω]]· καὶ τὸ παιδὶν ὅπου θέλει γεννηθῆν, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, θέλω νὰ μάθῃ πρῶτον τὰ γράμματα καὶ τότε τὴν ζωγραφικὴν τέχνην καὶ, ἂν τὴν μάθῃ, ἀφήνω τοῦ τὰ τεσενιάσματά μου καὶ ὅλα τὰ πράγματα τῆς τέχνης, εἰ δὲ καὶ οὐδὲν τὴν μάθῃ, τὴν τέχνην λέγω, ἀφήνω τὰ τεσενιάσματά μου, τουτέστιν τὰ σκιασμάτα καὶ ὅλα τῆς τέχνης τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννου. Ἀκομὴ θέλω ὅτι ἡ μεσαρεία μου ἢ περίσσεια καὶ εἴ τι μου θέλει [εὔρεθῆ εἰς] χρυσάφι καὶ εἰς [ἀ]σίμι νὰ πωληθῶν καὶ μὲ ἄλλα δηνέρια ὅπου μοῦ θέλουν εὔρεθῆν, νὰ τὰ βάλουν εἰς τόπον συγούρον, ὅπ[ου] νὰ δίδουν διάφορον, ἀπὸ τὸ] ὅποῖον διάφορον νὰ ἀποκρατεῖται ἡ γυναῖκα μου ἔστοντα χήρα μὲ τὸ παιδὶν ἕως ὅτου νὰ πανδρευθῆ τὸ παιδὶν· εἰ δὲ ἀποθάνει τὸ παιδὶν πρ[ί]χου πανδρευθῆ, νὰ παίρνη ἡ γυναῖκα μου ὑπέρπυρα ἑκατὸν ἔστοντα νὰ στέκει χήρα· [[καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίλιπὸν μου καλὸν ἀφήνω τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Θεοδώρου ὑπέρπυρα πενήντα καὶ τοῦ Ἰωάννου ὑπέρπυρα...]] καὶ τῆς ἀδελφῆς μου τῆς Μπάρμπινας, τῆς γυναῖκας τοῦ κῦρ Γεωργίου Μπάρμπο, τοῦ μπαρμπέρη, ἀφήνω ὑπέρπυρα δέκα καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ μου]] τοῦ Μι[χελ]η Πρίγκιπα ὑπέρπυρα... καὶ τῆς σάν]τολάς μου τῆς Ἀπλαδοῦς τῆς χήρας ἀφήνω ὑπέρπυρα πέντε καὶ τὰ ἐπίλοιπα εἴτι θέλουν περισσεύσει, νὰ δωθοῦν εἰς προικίων ἄλλων παιδίων θηλυκῶν εἰς πανδρ[ε]ίαν... καὶ ἂν θέλῃ ἡ γυναῖκα μου νὰ γυρεύσει τὰ προικία τῆς καὶ νὰ τὰ ἐπάρῃ νὰ τὰ ζητήσῃ δηνέρια, θέλω ὅτι νὰ πωληθῶν ὅλα τὰ κατζήβελα ὅπου μοῦ ἔδωκεν εἰς τὰ προικία [καὶ νὰ τὰ ἐπάρῃ] ἕξ ἀπὸ τὰ χαρίσματά τῆς· καὶ τὰ βιβλία μου ἀφήνω τοῦ παιδίου μου, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, νὰ μάθῃ νὰ ἀναγινώσκει καὶ νὰ παγένουν

ἀπὸ παιδὶν ὡς παιδὶν, [εἰ δὲ] καὶ ἀποθάνει μικρὸν τὸ παιδὶν, νὰ πωλοῦνται τὰ βιβλία, νὰ δωθοῦν τὰ στάμενα ἐλεημοσίγη εἰς καλοὺς ἀνθρώπους πτωχοὺς ὅπου ἤλθασιν εἰς πτωχίαν καὶ εἰς χηράδες γυναῖκες πτωχαῖς καὶ εἰς ὑπανδρείαν θηλυκῶν πτωχῶν. [[Ἀκόμη θέλω ἢ κεφαλὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας τὸ εἰκόνισμαν τὸ στρογγυλὸν μετὰ θάνατόν μου νὰ δωθῆ εἰς [τοῦς Σι]ναῖταις, νὰ τὸ στένουν πᾶσαν χρόνον εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ἁγίας εἰς μνημόσυνόν μου]]· ἀκόμη θέλω μετὰ θάνατόν μου τὰ δύο εἰκονίσματα τῆς κάμεράς μου, τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ἄλλον, τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, νὰ τὰ παγένουν εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Καφαλάν, νὰ τὰ στένουν εἰς τὸ μέσον, μὲ τὸν πόδαν, τὸν ἔχω ἐπιταυτοῦ, τὴν Ἀνάστασιν τὴν Λαμπρὰν καὶ τὴν Γέννησιν τὰ Χριστοῦγεννα· καὶ ἀπὸ τὰ καλά μου νὰ κάμνουσιν τρεῖς λειτουργίας, τὴν Λαμπρὰν τὴν Κυριακὴν μίαν καὶ τὴν β^{αν} ἄλλην καὶ τὴν Τρίτην ἄλλην μίαν καὶ τὰ Χριστοῦγεννα ἄλλην μίαν εἰς ρὰς κς', τὴν ἐπίδεον ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, καὶ πάλιν νὰ γιαγέρνουν εἰς τὸ σπήτι καὶ οὕτως νὰ ἔναι κρατημένον νὰ κάμνη τὸ παιδὶν ὅπου θέλει γεννηθῆ, ἀρσενικόν ἢ θηλυκόν, ἂ ζῆση, κά[κά]θα χρόνον· εἰ δὲ καὶ ἀποθάνει τὸ παιδὶν, ἀφήνω τὰ δύο εἰκονίσματα τοῦτα, τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν Γέννησιν, εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν καὶ ὅπου τὰ ψυχικά ὅπου ἀφήνω νὰ κάμου δύο κληζιόλαις σκλέταις, μὲ ταῖς πόρταις, νὰ τὰ σφαλίζουν μέσα, νὰ κρέμονται φιλά, τὴν Λαμπρὰν νὰ στένουν τὸ ἕναν εἰς τὸ μέσον καὶ τὸ ἄλλον εἰς τὰ Χριστόγεννα· καὶ ἀφήνω καὶ τὸν πόδαν μὲ τὸ κοντάριν τῆς ἐκκλησίας, ὁδία νὰ στένουν· [[καὶ ὁ ἀδελφός μου ὁ Ἰωάννης, ὅπου θέλει κληρονομήσει τὸ σπήτη μου, νὰ ἔναι κρατημένος ταῖς τρεῖς λειτουργίας νὰ κάμνη κάθα χρόνον, τῆς Λαμπρᾶς ταῖς τρεῖς καὶ τὴν μίαν τὰ Χριστόγεννα παιδίων-παιδίων του· εἰδὲ εἰσεβῆ καὶ πέση τὸ σπήτην εἰς τοὺς Σιναῖταις, νὰ εἶναι κρατημένοι νὰ ποιοῦσιν τὰς τέσσαρες λειτουργίας εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν κάθα τὴν Λαμπρὰν καὶ τὰ Χριστόγεννα κάθα χρόνον]]· ἂν ἀποθάνει τὸ παιδὶν, τὸ μέλλει νὰ γεννηθῆ, τὸ εἰκόνισμαν τὸν Χριστὸν τὸ μέγαν, ὅπου κρέμεται εἰς τὸ πόρτεγον καταπρόσωπον τῆς πόρτας, ἀφήνω τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννη.

Nota quod sub dicta scriptura continetur hec alia scriptura:

Die XXVj Aprilis, Indictione XIIIj, Candide, suprascriptus ser Angelus, presentavit mihi, Georgio Vataci, suprascriptam scripturam, quam dixit esse de manu sua propria, quam voluit esse suum testamentum; rogavit me, ut post mortem suam debeam reddigere in publicam formam cum additionibus et clausulis consuetis. Testes ser Petrus Sarentino, Micaletus Demilano et Galeacius Crassan; complere et dare.

Die VIj Novembris 1457 papa Andreas Janizoplo suo sacramento firmavit fuisse literas suprascriptas scriptas manu suprascripti magistri Angeli Acotanto et hoc dixit scire, quia iste testis vidit alias scripturas ipsius ser Angeli, quas iste ser Angelus in uita eius dedit huic testis et hoc modo cognoscit literas dicti magistri Angeli.

Die VIIIj mensis suprascripti, Ignatius Mezolatus, Ieromonachus, suo sacramento firmavit quod litere suprascripte fuerunt scripte manu suprascripti Angeli et hoc dixit scire quia iste testis vidit multociens scripturas suprascripti magistri Angeli.